

ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ

OBJECTS OF CIVIL CONFISCATION

Мирось К.В., к.ю.н., старший викладач,
старший викладач кафедри правового регулювання економіки
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

У статті аналізуються окремі аспекти процедури розгляду справ позовного провадження про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Звертається увага при цьому на характерні риси об'єктів можливого стягнення, які передбачені ч. 2 ст. 290 ЦПК України та умови їх визнання такими, що підлягають фактичній конфіскації. У зв'язку з цим звертається увага на часові межі набуття таких активів, а також на проблеми юридичного визначення ознак таких активів. Разом з цим, зазначається про проблематичність, в багатьох випадках, визначення розміру доходів, отриманих відповідачем від зазначених активів.

У змісті роботи обумовлюється наукова позиція про відповідність закріплених у національному цивільному процесуальному законодавстві окремих видів об'єктів цивільної конфіскації закріпленому у цивільному матеріальному законодавстві України переліку об'єктів цивільних прав. Зазначається також складність доведення придбання активів в інтересах відповідача третіми особами у взаємозв'язку із доведенням набуття таких активів за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Мету статті стало можливим досягти з урахуванням соціального та правового значення боротьби з корупцією та її наслідками в частині визнання активів необґрунтованими. З урахуванням наведених даних досліджень констатується, що реальна економія від антикорупційних заходів дорівнює приблизно розміром 6% ВВП України. У зв'язку з цим авторкою описуються особливості часових меж набуття таких активів, оскільки від цього залежить з'ясування судом питання можливого їх стягнення в дохід держави. Останнє залежить від набрання чинності нормативним актом, котрий встановлює можливість виникнення правовідносин по встановленню необґрунтованості набуття активів та пов'язаних з цим наслідків.

До особливостей правової характеристики активів відноситься і така ознака, як їх вартість та різниця між нею та законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. У зв'язку з цим зазначається про проблематичність набуття рішенням суду статусу остаточного (абз. 2 ч. 2 ст. 290 ЦПК України) з огляду на відсутність нормативного закріплення в національному процесуальному праві змісту такої властивості активів правосуддя, як його остаточність.

При підготовці статті зверталась увага не лише на процедуру звернення стягнення на необґрунтовані активи, але і на доходи, отримані від них. З урахуванням не визначеності на законодавчому рівні видів зазначених доходів вказується про можливість звернення стягнення на будь-які доходи, що отримані від активів, визнаних необґрунтованими.

Ключові слова: цивільна конфіскація, необґрунтовані активи, звернення стягнення на необґрунтовані активи.

The article analyzes certain aspects of the procedure for consideration of lawsuit proceedings on recognition of assets as unjustified and their collection into state income. At the same time, attention is drawn to the characteristic features of the objects of possible confiscation, which are provided for in Part 2 of Article 290 of the Civil Procedural Code of Ukraine and the conditions for their recognition as subject to actual confiscation. In this regard, attention is drawn to the time limits of acquisition of such assets, as well as to the problems of legal definition of the characteristics of such assets. At the same time, it is noted that, in many cases, it is problematic to determine the amount of income received by the defendant from the specified assets.

The content of the work stipulates a scientific position on the compliance of certain types of objects of civil confiscation established in the national civil procedural legislation with the list of objects of civil rights established in the civil substantive legislation of Ukraine. The article also notes the difficulty of proving the acquisition of assets in the interests of the defendant by third parties in connection with proving the acquisition of such assets on behalf of a person authorized to perform the functions of the state or local self-government.

The purpose of the article was made possible to achieve by taking into account the social and legal significance of the fight against corruption and its consequences in terms of recognizing assets as unjustified. Taking into account the given research data, it is stated that the real savings from anti-corruption measures are approximately equal to 6% of Ukraine's GDP. In this regard, the author describes the peculiarities of the time limits for the acquisition of such assets, since this determines whether the court may recover them as state revenue. The latter depends on the entry into force of a regulatory act which establishes the possibility of legal relations to establish the unjustified acquisition of assets and the related consequences.

The peculiarities of the legal characterization of assets also include such a feature as their value and the difference between it and the legal income of a person authorized to perform the functions of the state or local government. In this regard, it is noted that it is problematic for a court decision to acquire the status of a final judgment (paragraph 2, part 2, Article 290 of the Civil Procedural Code of Ukraine) given the lack of statutory regulation of the content of such a property of acts of justice as its finality in the national procedural law.

In preparing this article, attention was paid not only to the procedure for foreclosure on unjustified assets, but also to the income derived from them. Given the uncertainty at the legislative level of the types of such income, the author points out that it is possible to recover any income received from assets recognized as unjustified.

Key words: civil confiscation, unjustified assets, foreclosure on unjustified assets.

Постановка проблеми у її загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями полягає у характеристиці норм цивільного процесуального права України відносно особливостей позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Доволі нещодавня процесуально-правова регламентація можливості так званої цивільної конфіскації викликана зобов'язаннями держави перед міжнародною спільнотою по боротьбі з корупцією. У Розділі 1.3 висновку Європейської комісії від 17.06.22 р. зазначається про проведення Україною двох раундів судових та антикорупційних реформ (з 2014 по 2016 рр., та у 2020–2021 рр.). Важливим

моментом антикорупційної політики держави комісія вважає утворення у 2019 р. Вищого антикорупційного суду, до юрисдикції якого віднесено розгляд вищевизначених цивільних справ. Цьому сприяла активна участь громадянського суспільства України та міжнародне співтовариство. Підвищена прозорість антикорупційної діяльності та попереджувальні заходи принесли істотні результати у скороченні простору для корупції у різноманітних секторах. Україна є учасником всіх ключових антикорупційних конвенцій, включаючи Конвенцію ООН проти корупції. Дослідження оцінили реальну економію таких заходів приблизним розміром 6% ВВП України. Зазначена комісія звертає увагу на необхідність прийняття націо-

нальної стратегії по поверненню необґрунтованих активів [1]. Зв'язок тематики даної статті з практичними завданнями також полягає (на національному рівні) у розробці наукових положень, спрямованих на реалізацію Державної антикорупційної програми на 2023–2025 рр. Її зміст визнає недостатньо дієвою попередню діяльність із проведення контролю та перевірки декларацій можливих суб'єктів вчинення корупційних правопорушень, а також моніторингу способів життя [2] потенційних відповідачів у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави (проблема 1.4.3).

Враховуючи вищевикладене можна зробити висновок, що **метою статті** є аналіз положень цивільного процесуального законодавства України в частині визначення особливостей об'єктів цивільної конфіскації для вдосконалення механізму боротьби з наслідками корупції в частині виявлення необґрунтованих активів та з'ясування наявності належних підстав для їх придбання. Таке придбання повинно мати місце з боку особи, яка, будучи особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, набула у власність активи, та/або з боку іншої фізичної чи юридичної особи, яка набула у власність такі активи за дорученням особи, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Дана стаття, уявляється, викликати інтерес для досліджень цього напрямку та, поряд з цим, до формування пропозицій стосовно змісту майбутніх норм національного права при вдосконаленні правової регламентації зазначеної процедури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з тематики даної статті дозволяє зробити висновок про суттєву зацікавленість юристів у дослідженні питань особливостей вказаної категорії цивільних справ. Авторка вважає за необхідне при цьому відмітити наукові здобутки В. І. Бобрика, К. В. Гусарова, В. А. Кройтора, В. Ю. Мамничького [3–6] та багатьох інших вчених. Відносно наукових досліджень із зазначеної тематики вважаю за необхідне зазначити, що вказана категорія цивільних справ обґрунтовано визнається новелою вітчизняного цивільного процесуального законодавства. В той же час слід відмітити відсутність окремих наукових робіт, присвячених об'єктам справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, що і спонукало увагу авторки до питань, що досліджуються у цій науковій статті.

Виклад основного матеріалу. Глава 12 ЦПК України передбачає в якості об'єктів цивільної конфіскації необґрунтовані активи, стягнення яких в дохід держави відбувається за наявності певних умов, про які мова йтиме на подальших сторінках даної статті. Оперування ж поняттям «об'єкти» авторкою обрано не випадково, а з метою порівняння з об'єктами цивільних прав для з'ясування того, чи всі види таких активів відносяться до об'єктів цивільних прав, передбачених ст. 177 ЦК України, та чи всі вони мають ознаки оборотоздатності.

Пункт 1 ч. 8 ст. 290 ЦПК України під терміном «активи» закріплює грошові кошти (у тому числі готівкові кошти; кошти, що перебувають на рахунках або електронних гаманцях, у банках чи інших фінансових установах, небанківських надавачах платіжних послуг, емітентах електронних грошей чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах); інше майно, майнові права, нематеріальні активи, у тому числі криптовалюти; обсяг зменшення фінансових зобов'язань, а також роботи чи послуги, надані особі, уповноваженій на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування.

Особливість правової регламентації вищевказаних активів полягає передусім у часових межах їх набуття. Частина 2 ст. 290 ЦПК України в якості часової ознаки їх набуття передбачає день набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів

України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», після набрання чинності якого вони придбалися. Отже, ознаку необґрунтованості та можливе їх стягнення, внаслідок цього, в дохід держави, законодавець пов'язує із набранням чинності нормативним актом, який встановлює можливість виникнення правовідносин по встановленню необґрунтованості набуття активів та пов'язаних з цим наслідків.

При придбанні таких активів до дня набрання чинності вищевказаним Законом такі об'єкти не можуть бути визнані, вважаю, необґрунтованими. Внаслідок цього не можуть бути визнані необґрунтованими та такими, що підлягають стягненню в дохід держави і доходи, отримані від таких активів (абз. 3 ч. 2 ст. 290 ЦПК України). Обґрунтовується такий висновок обов'язковою умовою отримання зазначених доходів лише при використанні активів, що набуті після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів».

Зазначені вище норми абз. 1–3 ч. 2 ст. 290 ЦПК України, крім часових меж набуття, передбачає ціннісні та інші ознаки активів, котрі можуть відноситись до категорії необґрунтованих. Важливим при цьому є те, що, по-перше, різниця між вартістю активів і законними доходами особи, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом. Другою ознакою є можливе перевищення меж, встановлених ст. 368-5 КК України. Вона передбачає кримінальну відповідальність за набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи.

Активи визнаються необґрунтованими і в тому випадку, коли кримінальне провадження за ст. 368-5 КК України закрито на підставі пп. 3, 5, 8, 10 ч. 1 ст. 284 КПК України (при наявності першої із зазначених вище ознак), а відповідне судове рішення набуло статусу остаточності. З огляду на необхідність набуття такого статусу слід погодитись з існуючою в науковій літературі точкою зору, що зміст терміну «остаточність судового рішення» не міститься в нормах процесуального права України [7]. Українське цивільне процесуальне законодавство оперує поняттям «законна сила судового рішення». Тому слід погодитись із цитованими авторами в тому, що потребує впровадження у процесуальне законодавство України, зокрема у цивільне процесуальне, терміну «остаточне судове рішення» та його змісту, приймаючи до уваги закріплення зазначеного поняття у нормах Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [7], а у даний час – і у абз. 2 ч. 2 ст. 290 ЦПК України.

Наведена стаття вказаного процесуального Кодексу передбачає можливість звернення стягнення в дохід держави не лише активів при визнанні їх необґрунтованими, але й доходів, отриманих від них. При цьому національне законодавство не деталізує, про які доходи йдеться: які відповідач отримувє при користуванні вказаними об'єктами, або при їх передачі їх у розпорядження іншим особам. З урахуванням законодавчої невизначеності вважаю, що мова у абз. 3 ч. 2 ст. 290 ЦПК України йде про не визначене коло доходів та їх видів (грошова, натуральна), на які можуть звертатись конфіскаційні заходи.

У зв'язку з викладеним важливого значення набуває розуміння їх застосування за умови набуття активів та отримання доходів від них іншою фізичною або юри-

дичною особою, якщо доведено, що таке набуття було здійснено за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або що особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тождні за змістом здійсненню права розпорядження ними.

Відповідно до ст. 292 ЦПК України, правовим наслідком визнання активів необґрунтованими є їх стягнення в дохід держави. З огляду на це вважаю залучення третіх осіб для участі у цій категорії справ недоцільним. Обґрунтовується така позиція тим, що ч. 7 ст. 290 ЦПК України передбачає обов'язок позивача у разі, якщо ухвалення судового рішення щодо визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави може вплинути на права та обов'язки третіх осіб щодо таких активів, одночасно з пред'явленням позову повідомити про це таких третіх осіб і подати до суду заяву про залучення їх до участі у справі як третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору. Таке положення вітчизняного цивільного процесуального законодавства не кореспондується із ст. 292 ЦПК України, оскільки стягнення активів в дохід держави відбувається не залежно від того, яким чином рішення суду впливатиме на права та обов'язки третіх осіб щодо таких активів. Уявляється, що більш доцільним замість залучення у справу третіх осіб може стати розширення співучасті на боці відповідача.

10 серпня 2023 р. статтю 177 ЦК України, яка передбачає види об'єктів цивільних прав, викладено у новій редакції. До них тепер законодавець відносить речі, гроші, цінні папери, цифрові речі, майнові права, роботи та послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага. Об'єкти цивільних прав можуть існувати у матеріальному світі та/або цифровому середовищі, що обумовлює форму об'єктів, особливості набуття, здійснення та припинення цивільних прав і обов'язків щодо них.

Новелою цивільного права, переконана, є нормативне визначення цифрових речей, поняття та види яких визначено у ст. 179-1 ЦК України. Відтепер віртуальні активи, наприклад, криптовалюти, віднесені до категорії об'єктів цивільних прав з можливістю застосування до них тих

чи інших цивільно-правових угод та розповсюдження на їх оборотоздатність норм цивільного права України. Такі сучасні законодавчі правила не дають можливість погодитись з існуючою до недавніх пір у науковій літературі точкою зору, відповідно до якої криптовалюти активи не розглядались в якості об'єктів цивільних прав [наприклад, 8; с. 12], що утворювало певну колізію між віднесенням їх до активів за правилами п. 1 ч. 8 ст. 290 ЦПК України та відсутністю правового регулювання можливого їх обігу у цивільному обороті (ст. 177 ЦК України у попередній редакції). Тому, на час підготовки даної роботи до опублікування, цивільне процесуальне законодавство в частині визначення змісту та видів таких активів у вигляді криптовалюти відповідає положенням цивільного матеріального законодавства відносно переліку об'єктів цивільних прав.

З іншого боку, в практичній діяльності по зверненню стягнення на криптовалюти активи постане, цілком вірогідно, питання про ідентифікацію такого об'єкту з метою звернення стягнення. Особливість вказаного активу полягає у анонімності, в багатьох випадках, його власника при відкритті такого цифрового активу, володінні, користуванні та розпорядженні ним, що не можна сказати про інші об'єкти цивільних прав, включаючи тварин. Аналіз незначної судової практики, проведений фахівцями Юридичної клініки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого у 2021 р. [9], свідчить про проблематичність практичної реалізації правового обігу таких активів. Не визначено процедуру звернення стягнення за зазначеною річ і у національному законодавстві, яке регламентує провадження по примусовому виконанню судових рішень.

Висновки. Дослідження мети статті дозволило авторці провести характеристику об'єктів цивільної конфіскації у порівнянні з об'єктами цивільних прав та специфіки звернення стягнення на деякі з них. Проте при науковому вивченні питань, що стали предметом розгляду у цій науковій роботі, помічено певне коло інших проблем, які не увійшли до змісту даної статті. Мова іде, передусім, про специфічне коло учасників справи та особливості інстанційного оскарження судових рішень по справам даної категорії. В подальшій діяльності авторка намагатиметься приділити увагу вказаним питанням у наукових публікаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN COUNCIL AND THE COUNCIL. Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. URL: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-06/Ukraine%20Opinion%20and%20Annex.pdf> (дата звернення 14.12.23).
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 04 березня 2023 р. № 220 «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-derzhavnoi-antikoruptsiinoi-prohramy-na-20232025-t40323> (дата звернення 14.12.23).
3. Бобрик, В. І. Матеріальна диференціація цивільного судочинства: провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2015. Вип. 2 С. 15–19.
4. Гусаров К.В. Законодавчі ініціативи щодо конфіскації незаконних активів в порядку цивільного судочинства. *Світ науки та освіти: науково-практичний журнал*. 2019. Вип. 3. С. 36–43.
5. Кройтор, В. А. Розподіл обов'язків з доказування у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. *Право і суспільство*. 2023. № 4. С. 92–102.
6. Мамницький, В. Ю., Лебедева А.М. Пред'явлення позову про визнання необґрунтованими активів та їх витребування: надане законом право чи помилка законодавця. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 67. С. 51–58.
7. Gusarov K., Terekhov V. Finality of judgement in civil cases and related considerations: the experience of Ukraine and Lithuania. *Access to justice in Eastern Europe*. 2019/ № 4 (5). С. 6–29. URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1577085580.pdf (дата звернення 14.12.23).
8. Гусаров К. В. Справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави: перші кроки судової практики. *Матеріали круглого столу, присвяченого 100-й річниці від дня народження завідувача кафедри цивільного процесу Харківського юридичного інституту (1972–1982 рр.), доцента Леоніда Яковича Носка / за ред. проф. К. В. Гусарова (м. Харків, 15 грудня 2021 р.)*. Харків : ТОВ «Оберіг». 2022. – 96 с. С. 11–15 : URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI/Nosko-100.pdf.
9. Криптовалюта у рішеннях суду. *Юридична клініка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого* : веб-сайт. URL: <http://legalclinic.nlu.edu.ua/2021/05/28/kryptovalyuta-u-rishennyah-sudu/> (дата звернення 14.12.23).